

Monika Owsiana

„To Wariusz, świetny zwycięzco,
opisze twe czyny” (Hor. P. I 6,1) :
kilka rozważań na temat stosunków
między Horacym a Oktawianem
Augustem do roku 17 przed Chr.

Studia Europaea Gnesnensia 1-2, 149-162

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Monika Owsiana

(Gniezno)

**„TO WARIUSZ, ŚWIETNY ZWYCIĘZCO, OPISZE TWE CZYNY”
(HORACY, P. I 6, 1)¹. KILKA ROZWAŻAŃ NA TEMAT STOSUNKÓW
MIĘDZY HORACYM A OKTAWIANEM AUGUSTEM DO ROKU 17
PRZED CHR.²**

Abstract

When the Muse takes place at ruler's side, there arises the question of the limits of creative liberty, as it applied to the relation between Horace and Octavian Augustus. A cursory look at the problem and its treatment in the light of 20th century experience, may lead to a conclusion that the Venesian poet wrote as instructed by the ruler, a view which the author decidedly opposes.

Keywords

Horace, Augustus, patronage

¹ Przeł. A. Lam (słowa te adresowane są do Agrypy, lecz można je uznać za stosowne także do opisanego stosunków między wenuzyjskim poetą a władcą), Pieśni Horacego oznaczam jako P., Gawędy jako G., Listy — L., jamby — J., carmen saeculare — C.S.

² Pieśń wiekowa jak i IV księga Pieśni będą tematem kolejnej rozprawy.

Zdaniem Ronalda Syme'a, Wergiliusz i Horacy skłaniali się ku „bezwartkowemu pochwałom nowego państwa”³, z tym, że „zbyt pochopne byłoby dozukiwanie się [...] prawdziwie szczeremu uwielbieniu dla wielkości polityki Augusta”⁴. Wielki badacz zupełnie nie wziął pod uwagę życiorysu Horacego i jego długiej drogi do akceptacji Oktawiana⁵. Stosunkom między wenuzyjskim poetą a nowym władcą pragnę poświęcić ten artykuł.

Jak przekazuje Swetoniusz, Horacy został najpierw przyjacielem Mecenasza, a później Augusta⁶. Propozycję objęcia stanowiska osobistego sekretarza przez poetę⁷, wyraził Oktawian w liście do Mecenasza: „przedtem radziłem sobie z pisaniem listów do przyjaciół, teraz bardzo zajęty pracą i słaby zdrowiem bardzo chcę zabrać od ciebie naszego Horacego. Przybędzie on od twojego pieczeniarskiego stołu⁸ do mojego królewskiego i wesprze mnie w pisaniu li-

³ R. Syme, *Rewolucja rzymska*, Poznań 2009, s. 477.

⁴ *Ibidem*, s. 469.

⁵ Syme opisuje Propercjusza jako piewce miłości, pokoju, przeciwnika wojen, którego elegia żałobna „najlepiej ukazuje powagę i głębię uczuć, przy której większość utworów dworskiej literatury Augustowskiego Rzymu wydaje się szorstka, krzykliwa i nieszczerza” (*idem*, *Rewolucja*, s. 478). Opinia ta jest wysoce krzywdząca dla Horacego, gdyż w jego utworach dominuje **refleksja nad życiem, nieuchronnością losu, przemijaniem i śmiercią** (P. I 4, P. I 7, P. I 9; P. I 11; P. I 17; P. I 20; P. I 22; P. I 31, 17–20; P. I 34; P. II 10; P. II 16; P. I 4, 13–20; P. I 24; P. I 25; P. I 28; P. I 35; P. II 3; P. II 6, 21–24; P. I 9, 13–16; P. II 11; P. II 13; P. II 14; P. II 18; P. II 18, 30; P. III 1; P. III 24; P. III 26; P. III 29, 40–56; P. IV 3; P. IV 6, P. IV 7; P. IV 10; J. 8; L. I 16, 79; L. I 17), **miłością** (P. I 5; P. I 8; P. I 13, P. I 16; P. I 19; P. I 23; P. I 33; P. II 4; P. III 9; P. IV 13, J. 11; J. 13; L. I 6), **przyjaźnią** (P. II 7, P. III 8, P. III 29, L. I 7; L. I 12); **ludzkimi wadami** (P. I 3, 25 — zuchwałość, P. I 18, 15; P. IV 2 — pycha; P. I 27, 2–4 — pijaństwo; P. III 15, P. III 24, 29; P. III 27 — rozpusta; P. I 38; P. II 15; G. II 3 — zbytek; P. III 16, G. I 1; L. I 1 — chciwość; G. I 3 — samolubstwo; P. III 24, 60 — krzywoprzysięstwa); **cnotami** (P. I 7, 17; P. II 10 — roztropność; P. I 17, 13 — pobożność; P. III 24, 23; P. IV 5, 21–24, C.S. 17–20 — czystość; P. I 37, 25–29; P. III 2, P. IV 9, 50–52 — odwaga; P. II 2, 10; P. II 6, 13; P. II 18; P. III 2, 2; P. IV 2, 29–32; P. IV 11, 29–32; J. 2; G. I 1; G. I 6, 5–6; G. II 2, G. II 6, L. I 15; L. I 18, 107–112; — poprzestawanie na małym i skromność, P. II 16 — spokój, G. I 4, 107 — uczciwość, L. I 2, 46 — umiarkowanie); pojawia się **krytyka wojen** (P. I 21, 13; P. I 23–25; P. I 29) i pochwała pokoju (P. IV 15) **wiara w nieśmiertelność poezji** (P. I 32 1–4; P. II 2, 7–8; P. II 20; P. III 30; P. IV 8, 13–16; P. IV 9) natomiast tematy polityczne wyrażają się w **troscie o ojczyznę** (P. I 2; P. I 12; P. I 14; P. I 37; P. II 1; P. III 3; P. III 5, P. III 6, P. III 14; P. IV 1; P. IV 4; P. IV 14, J. 7, J. 9; J. 16). Spis poruszanych przez Horacego tematów, jak i pieśni, w których występują, nie jest kompletny.

⁶ Swetoniusz, *Żywot Horacego* 3: „Ac primo Maecenati, mox Augusto insinuat non mediocrem in amborum amicitia locum tenuit”.

⁷ *Ibidem* 5: „Augustus epistolarum quoque ei officium obtulit ut hoc ad Maecenatem scripto significat”.

⁸ Zdaniem A. Wójcika „pieczeniarski stół” i „królewski” mają wartość synonimów, gdyż

stów”⁹. Z kolejnego listu Oktawiana, tym razem do Horacego dowiadujemy się, że poeta wzgardził propozycją władcy, okazał pychę, co może poświadczyć obecny podczas rozmowy Septymiusz. Princeps, okazując dobroduszość — nie odplacił mu tym samym, o czym nie zapomniał wspomnieć¹⁰, a nawet zapraszał go do traktowania jego domu niczym swojego, słowami: „jeśli twój stan zdrowia pozwoli, ciesz się w moim domu każdym przywilejem, jakby był twoim. Będzie to słuszne i właściwe dla ciebie, o tyle gdyż jest to relacja, którą chcę z tobą mieć”¹¹. Poza tym August nazywał go „najbardziej zachwycającym człowieczkiem” i „nieskazitelnie czystym wyzwoleniec”¹². W żartach nawiązywał do wyglądu poety: niskiego wzrostu i tłustego brzucha¹³. Gdy Onyzjusz przyniósł mu niewielką książeczkę Horacego, władca radził poecie, by pisał na kufelku¹⁴, żeby obwód tomików był jak obwód brzucha¹⁵. Słowa te mogą świadczyć o nieformalnych więziach wzajemnej przyjaźni¹⁶.

Z „Żywota Horacego” dowiadujemy się też, że Oktawian wysoko oceniał pisma wenuzyjskiego poety¹⁷ i chciał być dzięki nim uwieczniony. Po tym, gdy

patron pieczeniara nazywany był jego królem, sytuacja Horacego praktycznie nie miała ulec zmianie (idem, *Talent i sztuka. Rzecz o poezji Horacego*, Wrocław 1986, s. 26).

⁹ Swetoniusz, *Żywot Horacego* 5 (przeł. aut.), w oryg.: „ante ipse sufficiebam scribendis epistulis amicorum, nunc occupatissimus et infirmus Horatium nostrum a te cupio abducere. Veniet ergo ab ista parasitica mensa ad hanc regiam et nos in epistulis scribendis iuvabit”.

¹⁰ Ibidem 7: „tui quale habeam memoriam, poteris ex Septimio quoque nostro audire; nam incidit ut illo coram fieret a me tui mentio. **Neque enim si tu superbus amicitiam nostram sprevisi**, ideo nos quoque ἀνθυπερηφανοῦμεν”.

¹¹ Ibidem 6: „sume tibi aliquid iuris apud me, tamquam si convictor mihi fueris; recte enim et non temere faceris, quoniam id usus mihi tecum esse volui, si per valetudinem tuam fieri possit” (przeł. aut.).

¹² Ibidem 8: „praeterea saepe eum inter alios iocos purissimum penem et homuncionem lepidissimum appellat unaque et altera liberalitate locupleavit” (przeł. aut.).

¹³ Ibidem 12: „habitu corporis fuit brevis atque obesus”.

¹⁴ Zob. E.S. McCartney, *Augustus Compares Horace to a Sextariolus*, *Classical Journal* 44, 1948, s. 55–56.

¹⁵ Swetoniusz, *Żywot Horacego* 12: „Pertulit ad me Onysius libellum tuum, quem ego ut accusantem quantuluscumque est boni consulo. Vereri autem mihi videris ne maiores libelli tui sint quam ipse es, sed tibi statura deest, corpusculum non deest. Itaque licebit in sextariolo scribas, quo circuitus voluminis tui sit ὀγκωδέστατος, sicut est ventriculi tui”.

¹⁶ Horacy miał dystans do swojego wyglądu i także z niego drwił, nazywając się „wieprzem z trzody Epikura” (L. I 4, 16).

¹⁷ Swetoniusz, *Żywot Horacego* 9: „scripta quidem eius usque adeo probavit mansuraque perpetua opinatus est”.

Horacy stworzył „Gawędy”, nie wspominając w nich o władcy, ten pisał: „wiedz o tym, że złości mnie to, iż w wielu pismach tego rodzaju nie rozmawiasz ze mną, jak z innymi. Czyż naprawdę boisz się, że przyniesie tobie hańbę w oczach potomności to, że okażesz się moim przyjacielem?”¹⁸. Zdaniem Swetoniusza¹⁹ następnie władca wymusił na poecie uwzględnienie go w liście, który rozpoczął się słowami: „gdy tyle trosk sam jeden dźwigasz”²⁰. Na jego zlecenie powstały także *carmen saeculare* oraz IV księga „Pieśni”²¹.

Powyższe rozważania mogą nasunąć wniosek, że to w dużej mierze władca zabiegał o przyjaźń poety. Horacy, jak tylko mógł, unikał pisania o Augustie i jego czynach²². W swoich pierwszych utworach, czyli jambach, które powstały między 41 a 31 rokiem przed Chr., poeta tylko raz wspomina Oktawiana i to nie wprost²³. Jamb 9 jest odzwierciedleniem rozmowy dwóch przyjaciół (Mecenasa i Horacego), którzy, pijąc wino, komentują doniesienia z pola walki i wciąż niepewną sytuację²⁴, by w końcu oddalić od siebie troski o losy państwa, poleceniem podania mocniejszego trunku²⁵. Zwracając się do Mecenasa podmiot liryczny pyta, kiedy wreszcie będą mogli wypić razem cekuba (w. 1–4), a także opisuje „niby Rzymianina” (w. 11)²⁶, który podobnie jak „wódz ścigany morzem, syn Neptuna, uciekał na płonących nawach” (w. 7–8)²⁷. On też, będąc pod władzą kobiety (w. 12), nosił jej broń (w. 13), poniżał się, słuchając eunu-

¹⁸Ibidem 10: „irasci me tibi scito, quod non in plerisque eius modi scriptis mecum potissimum loquaris. An vereris ne apud posteros infame tibi sit, quod videaris familiaris nobis esse?” (przeł. aut.).

¹⁹Ibidem 10: „expressitque eclogam ad se”.

²⁰L. II 1, 1. (przeł. A. Lam).

²¹Swetoniusz, Żywot Horacego 9–10.

²²Zob. Horacy, Pieśni, przeł. A. Lam, s. 11 (wstęp), innego zdania jest W. Suder, który uznaje, że poeci szybko znaleźli się w kręgu Oktawiana i „stali się poetami nadwornymi, szczególnie Horacy” (idem, Propaganda i legislacja matrymonialna Augusta, [w:] Ideologia i propaganda w starożytności. Materiały z konferencji Komisji Historii Starożytnej PTH, Rzeszów 12–14 września 2000, Rzeszów 2004, s. 356).

²³J. 9.

²⁴E. Fraenkel, Horace, Oxford 1957, s. 74–75.

²⁵J. 9, 33–38.

²⁶P. Zanker pisze: „Antoniusz nie był już Rzymianinem, a wojna przeciwko niemu nie była wojną domową” (idem, August i potęga obrazów, Poznań 1999, s. 65).

²⁷Może to być aluzja do zwycięstwa Agrypy nad Pompeuszem pod Naulochos w 36 roku przed Chr. (Horacy, Dzieła, s. 305).

chów (w. 14) i uciekł spod Akcjum²⁸. Podmiot liryczny pyta zwycięzcę, kiedy wreszcie odbędzie się triumf, większy od tego, który był udziałem Mariusza (106 r. przed Chr. — po pokonaniu Jugurty)²⁹. Porównuje go ze Scypionem Afrykańskim, „co grobowiec swym męstwem wzniosł nad Kartaginą”³⁰. Losy państwa nie są jednak rozstrzygnięte, a wojna skończona, mimo że Marek Antoniusz został pokonany na morzu i na lądzie³¹. Zdaniem Horacego przyczyną zwycięstwa Oktawiana³² było przejście „dwóch tysięcy Gallów”³³ na jego stronę, co może oznaczać poddanie się wojsk Antoniusza (III Legionu Galijskiego i jedenastu innych) Oktawianowi. Jednak miało to miejsce dopiero po bitwie morskiej, a nie przed nią³⁴. Istotne jest to, że poeta nie wspomina męstwa dowódcy podczas boju, tylko usilnie próbuje się dowiedzieć, kiedy odbędzie on triumf³⁵. Porównanie do bohaterów Republiki, wobec braku zasług Oktawiana w tej bitwie, wydaje się kpinią³⁶. Wobec przedłużania się wojny, pościgu Oktawiana za Markiem Antoniuszem i Kleopatry, dwóm towarzyszom nie pozostaje nic innego jak „frasunki ciężkie o Cezara sprawy Liejem”³⁷ słodkim porozganiać³⁸. Takie przedstawienie bitwy pod Akcjum jest dowodem na to, że dopiero późniejsze wydarzenia nadały jej znaczenie i „dopisały” ideologię³⁹.

²⁸Horacy pisze: „a rufy wrogich statków biorą kurs na lewo, by jak najszybciej skryć się w porcie” (w. 19–20) oraz „wróg zwyciężony w polu i na morzu zmienił płaszcz purpurowy na żałobny i musi bądź na słynną stu miastami Kretę uciekać z wiatrem nieprzychylnym” (w. 27–30), przeł. A. Lam.

²⁹J. 9, 23–24.

³⁰J. 9, 25–24; zob. P. III 5, 39–40; P. IV 69–72; J. 7, 5 (wzmianki o Kartaginie).

³¹J. 9, 26.

³²Horacy ani razu nie używa jego imienia, w wersie 24 określony jest jako „wódz”, a w 37 — „Cezara sprawy”.

³³J. 9, 17–18: „tymczasem ku nam przyszło dwa tysiące Gallów Cezara, głosząc sławne imię” (przeł. A. Lam).

³⁴S. Dando-Collins, *Żołnierze Marka Antoniusza. III Legion Galijski*, Warszawa 2008, s. 99–100.

³⁵By wtedy napić się cekuba (J. 9, 1).

³⁶Skoro osiągnął zwycięstwo tylko dzięki „Gallom”.

³⁷W przenośni wino, od przydomka Bakchusa (*Lyaeus* — *Beztroski*).

³⁸J. 9, 37–38.

³⁹P. Zanker twierdzi, że: „Z biegiem czasu bitwę pod Akcjum zaczęto stylizować na epokowe, fundujące nową władzę, wspaniałe wydarzenie” (idem, *August i potęga obrazów*, s. 89), a S. Śnieżewski wskazuje twórców tego rodzaju mitu: „poeci augustowscy stworzyli heroiczną wizję „cudu pod Akcjum” (idem, *Koncepcja historii rzymskiej w Ab Urbe Condita Liwiusza*, Kraków 2000, s. 88).

Prawie równocześnie z księgą jambów powstawały „Gawędy” Horacego, w których poeta potępia uganiających się za zyskiem (G. I 1), popadających z jednej skrajności w drugą (G. I 2)⁴⁰, opisuje sprzeczności ludzkiej natury, rozprawia się z dogmatem stoików o równej wadze ludzkich przywar (G. I 3)⁴¹, rozważa dylematy piśmiennictwa satyrycznego (G. I 4)⁴², przedstawia opis podróży do Brundyzjum (G. I 5)⁴³, chwali poglądy Mecenasasa (G. I 6)⁴⁴. W G. I 7 opisuje zabawny epizod z wojska, w kolejnych, niecne praktyki czarownic z Eskwilinu (G. I 8), stosunki w Kręgu Mecenasasa (G. I 9), zalety i wady dzieł Lucyliusza (G. I 10). Brak w tej księdze jakichkolwiek wzmianek o Oktawianie.

Dylemat poety, o czym godzi się pisać, zawarty jest w utworze pierwszym drugiej księgi Gawęd, ujęty w dialog podmiotu lirycznego z prawnikiem Trebacjuszem, który radzi „mówić o zwycięskiego Cezara przewagach, patrząc nagrody”⁴⁵, zamiast szydzić z ludzkich wad satyrami (w. 21–23). Odpowiedzią na tego typu propozycję jest stwierdzenie braku umiejętności⁴⁶, ale także obaw przed pochlebstwami, które wyrażają się w słowach: „bo jeśli w złą porę, słowa Flakka nie przejdą przez ucho Cezara: gdy głaskasz go niezręcznie, wierzga dla spokoju”⁴⁷. Poeta postanowił iść za Lucyliuszem (w. 29–34), mimo grożą-

⁴⁰Po początkowej krytyce, poeta daje instrukcje, jak korzystać z pozamałżeńskiej miłości, aby nie narazić się na przykrości.

⁴¹Na przykładzie śpiewaka Tygeliusza, który miał bardzo zmienną naturę („w gronie przyjaciół nie chcą śpiewać, gdy proszeni, a kiedy indziej nie ustają” — G. I 3, 2–3, przeł. A. Lam).

⁴²G. I 3, 105–126 — poeta opisuje wpojone mu przez ojca dzięki wskazywaniu przykładów zasady: skromność, uczciwość, unikanie wad.

⁴³Poeta wespół z orszakami Mecenasasa udał się w 37 roku przed Chr. do Brundyzjum, by towarzyszyć patronowi, którego zadaniem było reprezentowanie Oktawiana przy zawieraniu porozumienia z Antoniuszem przeciwko Pompeuszowi. W opisie podróży poeta unika polityki, skupiając się na krajobrazach i swych towarzyszach.

⁴⁴Za powód przyjęcia do Kręgu Mecenasasa uznaje „serce czyste” (w. 64), które jest takim dzięki ojcu, to bowiem on wpoił mu czystość, niewinność, brak chciwości (G. I 3, 68–71), skromność (ibidem, 82). Poeta określa siebie „wolnym od nieszczęsnej żądzy” (ibidem, 129).

⁴⁵G. II 1, 10–12, (przeł. A. Lam).

⁴⁶G. II 1, 13–15: „ojcze zacny, chętnemu sił nie staje; bo nie każdy strwożone dzidami hufce, Galów ginących po skruszeniu grotów, rany Parta opisze, który spada z konia” (przeł. A. Lam).

⁴⁷G. II 1, 18–20.

cych mu niebezpieczeństw (w. 47–49)⁴⁸, a zarazem pisać dobre⁴⁹ pieśni, słusznie wyśmiewające ludzkie wady⁵⁰. Horacy odrzucił możliwość opiewania czynów Oktawiana.

W innych utworach tej księgi poeta chwali skromne życie rolnika Ofellusa (G. II 2), któremu niesłusznie odebrano ziemię⁵¹, wyśmiewa zbyt rygorystyczne zasady stoików (G. II 3), opisuje przepisy kulinarne „filozofa gastronomii”⁵² — Katusza (G. II 4), piętnuje łowców spadków (G. II 5)⁵³. W tym ostatnim utworze zawarta jest przepowiednia Tejrezjasza, która pozwala umiejscowić nadużycia odnośnie do testamentów — „w czasie, gdy młodzian Partom straszny, z wysokiego rodu Eneja, będzie na ziemi i morzu panem wielkim” (w. 62–64)⁵⁴. W trzech ostatnich gawędach opisane są: spokojne życie na wsi sabińskiej i mozolny żywot w Rzymie (G. II 6)⁵⁵; Saturnalia, podczas których niewolnik wylicza wady Horacego (G. II 7) oraz uczta u Nazydiena (G. II 8). Krytykując ludzkie wady i oddając się rozważaniom na poły filozoficznym, poeta uciekał od tematów politycznych⁵⁶, ale już w tych wczesnych utworach kreślił negatywny obraz Rzymu: zatłoczonego (G. II 6, 28–30), związanego z obowiązkami (G. II 6, 33–39), pogonią za zyskiem (G. II 5, 22). Ostoją była wieś, która miała zachować starorzymskie ideały, co pokrywało się w zasadniczym stopniu z ideami Wergiliusza, zawartymi w *Georgikach*⁵⁷.

⁴⁸Trebacjusz mówi: „strzeż się pilnie, by kłopotów ci nie sprawiło świętych praw lekceważenie: jeśli ktoś w kogo złą pieśnią godzi, jest prawo i sąd” (G. II 1, 80–83, przeł. A. Lam).

⁴⁹Aluzja do Prawa XII tablic (tablica VIII paragraf 1 — mówiący o karze dla tych, co śpiewają pieśń magiczną).

⁵⁰G. II 2, 83–86: „lecz jeśli dobrą ktoś stworzy, pochwalony wyrokiem Cezara? Jeśli zbeszta winnego, sam będąc uczciwy? — Pękną w ławach od śmiechu, ty odejdziesz wolny” (przeł. A. Lam).

⁵¹G. II 2, 126–136; poeta twierdzi, że Fortuna jest zmienna, a rolnika, który dostał ziemię Ofella wygna „lenistwo lub pokrętnie prawo, a najpewniej wygoni dziedzic obrotniejszy” (w. 130–132).

⁵²M. Cytowska, H. Szelest, *Literatura rzymska. Okres augustowski*, Warszawa 1990, s. 171.

⁵³W utworze opisany jest Odyseusz, który po zejściu do podziemi radzi się Tejrezjasza, jak zdobyć majątek, wieszcz mu odpowiada „starców testamenty łap chytrze” (G. II 5, 23–24).

⁵⁴Czyli po dojściu do władzy Oktawiana.

⁵⁵Poeta podkreśla swoją ignorancję w sprawach polityki (G. II 6, 53–58).

⁵⁶M. Cytowska, H. Szelest, *Literatura rzymska*, s. 176.

⁵⁷*Ibidem*, s. 177.

Czarno-białe zestawienie Rzymu i Sabinum (jak w G. II 6) miało ukazać dystans między spokojnym wiejskim życiem, w którym czas spędzony na rozrywce płynie wolniej (*otium*) a bytowaniem w mieście naznaczonym szaleńczą pogonią za zyskiem, problemami, działalnością polityczną (*negotium*)⁵⁸. Młodzi Rzymianie, którym wpojono wyidealizowany obraz wsi, mieli odwracać się od działalności politycznej i wybierać *otium*, gdyż za państwo odpowiadał *princeps*⁵⁹.

W I księdze Pieśni (powstałej między 31 a 23 r. przed Chr.), na którą składa się trzydzieści osiem pieśni, powoli zaczynają się pojawiać odwołania do Oktawiana⁶⁰. W jednym z najwcześniejszych utworów — „Nunc est bibendum”⁶¹, Horacy powrócił do bitwy pod Akcjum i późniejszego zdobycia Aleksandrii. Podmiot liryczny stwierdził, że teraz, gdy wojna została rozstrzygnięta — trzeba pić, tańczyć, świętować (w. 1–4), bo królowa, która siała „dzikie spustoszenie” (w. 7) została pokonana przez Cezara (w. 16). Zwycięzca niczym „jastrząb śmigły” (w. 17) lub „myśliwiec” (w. 19) ścigał ją jak zwierzynę. Kleopatra VII nazwana jest „złowieszczym potworem” (w. 21)⁶², który jednak okazał niesłychaną, „niekobieca”⁶³ odwagę. „Wyzuta z tronu lecz bez hańby” (w. 32), wybrała śmierć za pomocą trucizny (w. 25–28). Jej kochanek — „pijany powodzeniem zuchwalec” (w. 11–12) był twórcą planu zniszczenia Rzymu (w. 6–12), który podjęła królowa, ale „szał zmiarkowała” (w. 12). Pragnęła wracać do ojczyzny (w. 14–16). W słowach Horacego pobrzmiwa podziw dla pokonanej Kleopatry, ale nie dla Marka Antoniusza⁶⁴. Opiewając Akcjum, poeta tylko raz wspomina Oktawiana — zwycięzcę (porównanie do jastrzębia — w. 16–20), a skupia się na odwadze królowej Egiptu⁶⁵.

⁵⁸ Por. P. Zanker, *August i potęga obrazów*, s. 35.

⁵⁹ Można na to spojrzeć z co najmniej dwóch perspektyw: jedynowładca nie chciał powrotu republikańskiego (jeśli można to tak nazwać) społeczeństwa obywatelskiego albo/i skoro zapewnił pokój i zajmował się państwem to „obywatele” (podwładni) mogli się poświęcić uprawie roli i sztuce. Wybór wsi mógł pomóc rozwiązać problem upadającego rolnictwa.

⁶⁰ W czterech pieśniach poeta nawiązuje bezpośrednio do Oktawiana: P. I 2, P. I 12, P. I 35, P. I 37.

⁶¹ P. I 37.

⁶² Zob. J.V. Luce, *Cleopatra as Fatale Monstrum* (Horacy, Carm. I 37, 21), *Classical Quarterly* 13, 1963, s. 251–257.

⁶³ P. I 37, 21–24: „ale szlachetniejszej szukając śmierci ni po kobiecemu miecza się nie ulękla ani nie zbiegła z flotą do ustroni” (przeł. A. Lam).

⁶⁴ Brak opisu jego samobójczej śmierci.

⁶⁵ Opis Kleopatry VII zajmuje około 23 wersów na 32 całego utworu.

Wydarzenia polityczne między 31 a 27 r. przed Chr. nie znalazły się w centrum zainteresowania Horacego. Dopiero nadanie Oktawianowi w 27 roku przed Chr. tytułu *Augustus* znalazło odbicie w pieśni drugiej księgi pierwszej. Utwór rozpoczynający się słowami „Już dosyć ziemi śniegów i straszliwych gradów słał ojciec i prawicą krwawą gromy ciskając na święte wierzchołki trwożył stolicę”⁶⁶, jest próbą znalezienia odpowiedzi na pytanie, kto ocali społeczeństwo⁶⁷. Z grona bogów: Apollina (w. 32), Wenus Erycyńskiej (w. 33), Jokusa oraz Kupidyna (w. 34), Marsa (w. 36–40) i Merkurego (w. 42–43), wydaje się wybrany ten ostatni (Horacy pozostawia niedomówienie dzięki słowie „lub” — w. 41). Do „mściciela Cezara” (w. 44), zwraca się podmiot liryczny słowami: „triumfy czekają, daj się nazwać ojcem i zwierzchnikiem, powstrzymaj Medów bezkarną konnicę, tyś wódz Cezarze”⁶⁸. W innych utworach księgi pierwszej wzmianki o Oktawianie pojawiają się epizodycznie jako wtrącenie, by bogowie mieli go w opiece podczas ciężkich bojów toczonych z wrogami⁶⁹, jako wyliczenie przysług lub też zadań do spełnienia⁷⁰. Dowodem na to, że mogły istnieć naciski na Horacego w czasie pisania pierwszej księgi Pieśni, by głosił apologię władcy i jego wodzów, jest utwór szósty tejże księgi, adresowany do Agrypy. Podmiot liryczny, który może być w tym przypadku utożsamiony z wenuzyjskim poetą, wymawia się od opiewania czynów dowódcy, wskazując tego, który mógłby to uczynić⁷¹. Typowe *recusatio* uzasadnione jest rzekomym brakiem umiejętności (w. 5 oraz 12), brakiem odwagi, by podążać drogą Homera (w. 6–9) oraz zakazem „władczej Muzy pokojowej liry”⁷² (w. 10). Horacy określa

⁶⁶P. I 2, 1–4, (przeł. A. Lam).

⁶⁷Ibidem, w. 29–30: „komu Jupiter pozwoli odkupić zbrodniczą winę?” (przeł. A. Lam).

⁶⁸Ibidem, w. 49–52, (przeł. A. Lam).

⁶⁹P. I 35 — w tym utworze poświęconym potędze Fortuny, poeta prosi ją o wsparcie Oktawiana: „wspieraj Cezara, co Brytów dopadnie na krańcach świata, i nowe młodzieży zastępy, aby postrach siał, gdzie wschód Jutrzenki i Morze Czerwone” (w. 29–32). Wspomina jednak bratobójcze wojny oraz straszliwe zbrodnie i prosi, by żelazo uderzało we wrogów, a nie w rodaków (w. 33–40). Jego apel może być skierowany nie tylko do Fortuny, ale także do Augusta; P. I 21, 13–16: „wojnę nieszczęsną, nędzę i zarazy on od ludu i wodza Cezara odwróci na Persów i Brytanów waszą ujęty modlitwą” (przeł. A. Lam).

⁷⁰P. I 12, 53–56: „on czy to Partów na Lacjum godzących poskromi i przepędzi w zwycięstwie należnym, albo mieszkańców Dalekiego Wschodu Serów i Indów” (przeł. A. Lam), w utworze nie ma wyraźnej apologii Oktawiana, gdyż są co najmniej trzy możliwości interpretacji hierarchii władców świata: Jowisz i August, August i Marcellus, Jowisz i Cezar.

⁷¹P. I 6, 1–2: „To Wariusz, świetny zwycięzco, opisze tve czyny” (przeł. A. Lam).

⁷²Przeł. A. Lam.

siebie, jako tego, którego domeną są lekkie utwory opowiadające o przygodach miłosnych i biesiadach (w. 17–18), co oczywiście nie świadczy o tym, że sam praktykował niecną miłość⁷³.

W drugiej księdze Pieśni tylko w dwóch utworach marginalnie pojawia się władca. Pieśń 9 adresowana do Gajusza Rufusa ma na celu przekonanie go, żeby zaprzestał pisania „tęsknych elegii” (w. 18) i opiewał wraz z nim czyny Augusta (w. 24)⁷⁴. Poza wyliczeniem „nowych trofeów” (w. 18–19) władcy, w niecałych dwóch strofach (na sześć) Horacy nie głosi apologii, a raczej przyjmuje do wiadomości jego dokonania. W drugim utworze tej księgi, podejmującym temat Princepsa (P. II 12), poeta stanowczo odżegnuje się od opisywania jego zwycięstw, nie ulega namowom Mecenasusa. Nakazuje swojemu patronowi opowiadać „fabułę prozaiczną zwycięstwa Cezara” (w. 10).

Sporo argumentów zwolennikom dworskości Horacego daje trzecia księga pieśni, powstała około 29 roku przed Chr.⁷⁵ Jej pierwszych sześć utworów nazwano „odami rzymskimi”, a ich twórcę „heroldem hasel augustowskich odrodzenia moralnego, jako fundamentu ustroju”⁷⁶. Poeta sławi w nich cnoty takie jak: *virtus* wyrażającą się przez walkę w obronie Ojczyzny i gotowość poświęcenia życia⁷⁷, *parsimonia* — unikanie gonitwy za bogactwem (P. III 1, 25), *iustitia* — sprawiedliwość (P. III 3, 1), *paupertas* — szlachetne ubóstwo (P. III 2, 2), *pietas* — pobożność przejawiającą się w odnawianiu świątyń (P. III 6, 1–4). W utworze trzecim, będącym naśladowaniem rozmów bogów (dowiadujemy się o tym z ostatniej strofy), którzy wypowiadają słowa na poły magiczne: „na Priama i Parysa grobach dopóki hasa bydło i dzikiego zwierza pomiot się kryje, niechaj trwa Kapitol w blasku i Rzym nieustraszony dyktuje prawa pokonanym Medom”⁷⁸. Jeśli jednak Rzymianie zbudują domostwa na gruzach Troi, wszystko przepadnie⁷⁹.

⁷³P. I 6, 19–20: „sam od miłości wolny, a jeśli zapłonę, to jak dozwala obyczaj” (przeł. A. Lam) — w ten żartobliwy sposób Horacy nawiązuje do dawnej czystości przodków, którą chciał wskrziesić August.

⁷⁴Poeta czyni aluzję do poselstw przybywających do princepsa w 25 roku przed Chr: góra Nifat symbolizuje Armenię, rzeka Medów — to Eufrat Partów, a Geloni, co ujeżdżają konie to scytyjskie plemię.

⁷⁵J. Krókowski, Horacego „ody rzymskie”, Meander 22, 1967, s. 6.

⁷⁶Ibidem, s. 5.

⁷⁷W pięknej pieśni III 2, poeta, sławiąc męstwo, tworzy nieśmiertelne słowa: „słodko jest i zaszczytnie umrzeć za Ojczyznę” (w. 13, przeł. A. Lam).

⁷⁸P. III 3, 40–44, przeł. A. Lam.

⁷⁹P. III 3, 58–68.

August jest przedstawiony jako sprawiedliwy mąż, podobny do Polluksa i Herkulesa, którzy zostali uniesieni do nieba, co też pewnie stanie się udziałem władcy⁸⁰. On ma dać Rzymowi potęgę i chwałę, aby „jego groźne imię” budziło lęk w najdalszych stronach (P. III 3, 45–48), by zdobył świat, aż po jego krańce (w. 53–54). Dobrą radą mają służyć Augustowi Muzy, o co prosi poeta⁸¹. Podczas gdy Jowisz rządzi niebem, na ziemi będzie władał princeps, gdy pokona Brytanów i Partów⁸². Jest to konieczne, gdyż hańbą dla Rzymu była klęska Krassusa, niewola żołnierzy, którzy brali za żony córki barbarzyńców (w. 5–8). Horacy, nie zajmując się opiewaniem czynów Augusta, wskazuje żołnierzom wzór cnót — Regulusa, który poświęcił życie dla Ojczyzny⁸³.

W ostatniej odzie rzymskiej, pieśni szóstej, poeta znów niemalże całkowicie przemilcza działalność władcy i wzywa naród do odnawiania świątyń (w. 1–4), wskazując jednocześnie przyczyny upadku państwa: zanik dawnej religijności (w. 7–8) oraz rozpustę mężatek (w. 17–30). Twierdzi, że „nie z takich ojców młodzież urodzona strumieniem krwi punickiej zabarwiła morze, zgładziła Pyrra i wielkiego Antiocha, złęgo Hannibala”⁸⁴. To synowie żołnierzy, którzy zajmowali się rolnictwem, nosili drewno na plecach zgodnie z życzeniem matek, dokonali tych wszystkich wielkich czynów⁸⁵. Co do przyszłości, poeta daje okrutną przepowiednię: „pod gorszym znakiem poczęci ojcowie nas wydali nędzniejszych, my zaś bardziej ułomnych zrodzimy następców”⁸⁶. Wszystko to nastąpi, jeśli nie powrócą dawne obyczaje, o których wspomina autor także w innej pieśni tejże księgi⁸⁷. Występując przeciwko nadmiernemu bogaceniu

⁸⁰P. III 3, 9–12.

⁸¹P. III 4, 37–42.

⁸²P. III 5, 1–4: „Wierzyliśmy, że Jowisz, co huczy na niebie, sprawuje rządy: teraz bogiem August po dołączeniu Brytów i pokonaniu twardych Persów” (przeł. A. Lam); utwór powstał po nadaniu Oktawianowi tytułu Augustus, a przed wyprawą Brytyjską (26 r. przed Chr.), Owidiusz pisze, że „tylko on jeden ma imię zrównujące z najwyższym Jowiszem. Przodkowie nazywali świętości — *augusta*. Tak określano także te świątynie, które zostały poświęcone rękami kapłanów. Z tego słowa wywodzi się obrzęd augurów i wszystko, co nam Jowisz daje w swej hojności” (Owidiusz, *Fasti* I, 609–615, przeł. E. Wesołowska).

⁸³P. III 5, 13–56.

⁸⁴P. III 6, 33–36, przeł. A. Lam.

⁸⁵Ibidem, w. 37–44.

⁸⁶Ibidem, w. 46–48, przeł. A. Lam.

⁸⁷P. III 24 — pieśń ta, jeśli uznajemy za słuszne nazwanie utworów zawierających pochwałę cnót za ody rzymskie też powinna nosić to miano.

się Rzymian, wenuzyjski poeta wskazuje (nie jedyny raz w swej twórczości) konieczność śmierci⁸⁸, od której nie ocala „skarby Arabów i klejnoty Indii” (w. 2), a także ukazuje prosty żywot Scytów oraz Getów. Oni uprawiają ziemię tak, aby nie doszło do jej wyjałowienia, sieroty wychowywane są przez szlachetne kobiety, mężami nie żądają żony, kobiety nie mają kochanków, posagiem są cnoty, chwałę przynosi czystość, a za grzech rozpusty grozi śmierć⁸⁹. W Rzymie „nienawidzimy cnoty czystej i jako nazbyt dumną zawistnie tępimy” (w. 31–32), „cóż znaczą prawa, nieskuteczne bez dobrych obyczajów” (w. 35–36)? Bieda jest uznawana za hańbę (w. 42), więc, aby odkupić winy, Rzymianie muszą nieść klejnoty i złoto „złem pozyskane największym” (w. 49) na Kapitol, by tam je złożyć w ofierze (w. 45–50); jednak „cóż sprawią żale i pokuty, skoro pokora sama winy nie wymaże?” (w. 33–34).

Horacy, na etapie tworzenia trzeciego zbioru pieśni (około 23 r. przed Chr.)⁹⁰, wydaje się, że był już pogodzony z władaniem Oktawiana, gdyż ten przyniósł pokój⁹¹, ale wciąż nawoływał do pielęgnowania cnót. Na pytanie, czy czynił to jako poeta — dworak, czy poeta — polityk, udzielano różnych odpowiedzi. W sporze pomiędzy Theodorem Mommsenem, uznającym ody rzymskie za wykładnię idei pryncypatu, Alfredem Domaszewskim, który widział w nich nawiązanie do *clipeus virtuti*⁹², a Ryszardem Heinzem głoszącym różny okres powstania tychże pieśni i Pierre'em Grimalem twierdzącym, że Horacy spełniał rolę wychowawcy młodego pokolenia, stając po stronie tego ostatniego⁹³. Utwory te nie zostały napisane na zamówienie Augusta, a myśli w nich zawarte są dość charakterystyczne dla poety od samych początków jego twórczości⁹⁴. Ich zbieżność z programem moralnym Augusta wynika z tego, że władca wcale nie stworzył planu odnowy społeczeństwa, ale wykorzystał już istniejący⁹⁵. Przyna-

⁸⁸ Jej symbolem jest „dira Necessitas” (w. 6).

⁸⁹ W. 9–24.

⁹⁰ M. Cytowska, H. Szelest, *Literatura rzymska*, s. 187.

⁹¹ P. III 14, 14–16: „bo ani zamieszek, ani rozbojów nie lękam się, kiedy Cezar panuje” (przeł. A. Lam); w utworze tym Horacy przygotowuje się do świętowania po powrocie Augusta z Hiszpanii, ale gdyby poeta był tym samym młodzieńcem, co w 42 roku przed Chr., nie zniósłby tego (w. 25–28).

⁹² Podobnie uważa J. Korpanty (idem, *Napis na tarczy Augusta i ody rzymskie Horacego*, *Meander* 30, 1975, s. 61–75).

⁹³ M. Cytowska, H. Szelest, *Literatura rzymska*, s. 227.

⁹⁴ Chociażby w J. 4, J.16, G. I 1, G. I 4 i innych.

⁹⁵ P. Zanker, *August i potęga obrazów*, s. 107: „August nie musiał nawet tworzyć programu,

leżność do tego samego pokolenia Oktawiana, Mecenasa, Liwiusza, Wergiliusza i Horacego, jak i poniekąd wspólne doświadczenia oraz dyskusje w gronie przyjaciół, mogły sprawić, że wyznawali podobne poglądy.

Horacy nie był apologetą Augusta, podobnie jak Liwiusz, którego dzieło nie jest biografią princepsa⁹⁶. Poeta, jak tylko mógł, unikał tematów politycznych, ale nie był człowiekiem obojętnym na losy Ojczyzny. Jednocześnie jednak stronił od wychwalania Augusta, by jego pisarstwo nie zostało, ze względu na przyjaźń z władcą, ocenione jako mierne. Dowodem na to, że princeps czuł się zaniebdywany przez przyjaciela, jest przytoczony już przeze mnie fragment listu Oktawiana, w którym ten narzekał, że Horacy nie rozmawia z nim tak jak z innymi, ponieważ boi się posądzeń o dworskość⁹⁷. Swoją szacunek wobec poety i wiarę w nieśmiertelność poezji wyraził władca, powierzając mu misję skomponowania *pieśni wieku*.

Monika Owsiana

**“VARIUS, OH ILLUSTRIOUS VICTOR, SHALL DESCRIBE THY DEEDS”
(HORACE, OD. I.6). SOME REFLECTIONS ON THE RELATIONS
BETWEEN HORACE AND OCTAVIAN AUGUSTUS UNTIL 17 B.C.**

Summary

Horace, having had the taste of the laws of cruel Bellona, decided to dedicate himself to peaceful Muse. His first works expressed anxiety and fears of uncertain future, in the sixteenth iambic he called to escape to the Happy Isles. Thanks to the talent and a stroke of luck, he met Maecenas, and became a member of his circle for good, winning the undying friendship of his protector. Still, the poet resolutely manifested a strong need of his literary independence, in that he refused to engage in political subjects, or

ponieważ plan taki właściwie na niego czekał. Wszak od pokoleń rozprawiano o chorobie państwa i społeczeństwa. Opisywano ją i ubolewano nad tą nieuleczalną dolegliwością”.

⁹⁶R. Syme pisze: „Livy, despite all his predilection for the great and the good, all a patriot's gratitude towards the author of the present happy dispensation, was not writing a biography of the First Citizen. He was writing *res Romanae*”, idem, *Livy and Augustus*, *Harvard Studies in Classical Philology* 64, 1959, s. 38.

⁹⁷Swetoniusz, *Żywot Horacego* 10; odpowiedzią na tego rodzaju zarzut jest napisany około 13 roku przed Chr. L. II 1.

rejected the offer of becoming Octavian's secretary. He desired to propagate universal themes, did not forbear reflection on the fragility and transience of life, on the necessity of using the moment we are given, though using it with skill. He tried to avoid extremes, shun excessive wealth, problems of the noisy Rome, to content himself with small things. He found that modest estate, the ability to talk with friends with glass of good *caecubum* were more important than the splendour of the palace. Even when mocking human vices, he would indicate the noble examples from the past. Despite his unwillingness to depict the deeds of victors, which he excused with lack of aptitude and inadequacy of the style, he did not remain deaf to the call of the Homeland. Having been, along with Maecenas, Livius or Virgil, a witness of the downfall of the Republic and the birth of something new, he would take a critical look at his contemporaries, seeking a way out of the adverse situation. He followed the actions of Octavian attentively, to give him the credit of his trust only after a time, and to serve the common cause, the moral revival of the society. Still, he was aware of principate's dark side, of certain constraints imposed on the freedom of speech. Hence, he took refuge in the arms of un-political Poetry, which nevertheless features references to the desired values, to Octavian's ideological agenda. The ruler gave society an illusion, in which the war-fatigued, blood-stained Italy is transformed into Happy Isles. The Poet wanted the latter to become fact, by virtue of return to the former morality.